

Vormgeving van de eucharistieviering, woordviering, gebedsviering en communieviering

Voorwoord

In januari 2001 heeft Mgr. Dr. J.M. Punt een brief geschreven 'aan allen die betrokken zijn bij kerk en pastoraat'. Kort daarop is een consultatieronde gestart langs de dekenaten van ons bisdom. Begin december 2001 is deze ronde afgesloten.

Vanuit onze deskundigheid en vanuit onze aanspreekbaarheid en verantwoordelijkheid als stafleden liturgie is ons eind 2000 gevraagd een korte notitie te schrijven over liturgische vormgeving.

In deze notitie d.d. maart 2001 gaan we niet in op wat de bisschop inzake liturgie geschreven heeft. We houden ons aan zijn vraag, alleen iets te schrijven over de vormgeving van de liturgie. In onze poging deze notitie kort en praktisch te houden, hebben we ons zeer beperkt.

We beseffen terdege dat je eigenlijk niet kunt schrijven over vormgeving als het ook niet over inhoud gaat. Ook voelden we steeds het spanningsveld van 'ideaal' - 'regelgeving' - 'praktijk' aan. We steunen vooral op inzichten vanuit de liturgiewetenschap en op onze jarenlange praktijkervaring inzake liturgische vorming en toerusting in het bisdom Haarlem.

Ko Schuurmans en Loek Seeboldt
December 2001

Notitie met betrekking tot de vormgeving van de eucharistieviering, woordviering, gebedsviering en communieviering

Een liturgische bijdrage bij de
'Brief aan allen die betrokken zijn bij kerk en pastoraat'
van Mgr. Dr. J. Punt (d.d. 22 januari 2001)

Opmerkingen vooraf:

- vanuit onze aanspreekbaarheid en verantwoordelijkheid als stafleden liturgie, verbonden aan de diocesane dienst 'Diocesaan Pastoraal Centrum' van het bisdom Haarlem, schrijven we deze notitie;
- in deze notitie gaan we niet in op wat Mgr. Punt inzake liturgie geschreven heeft. We houden ons aan zijn vraag: betreffende de vormgeving van de liturgie een aparte liturgische notitie te schrijven;
- in onze poging deze notitie kort en praktisch te houden, hebben we ons zeer beperkt. We beseffen terdege dat je eigenlijk niet kunt schrijven over vormgeving als het ook niet over inhoud gaat. Ook voelden we steeds het spanningsveld van 'ideaal' - 'regelgeving' - 'praktijk' aan. We steunen vooral de inzichten vanuit de liturgiewetenschap en op onze jarenlange ervaring inzake liturgische vorming en toerusting in het bisdom Haarlem.

De vormgeving van de liturgie

1. De eucharistie

A. Fundamentele overwegingen

Het paasmysterie wordt door de kerk, krachtens apostolische overlevering die teruggaat tot de eigen dag van de verrijzenis van Christus, telkens gevierd op de achtste dag, die terecht dag des Heren of 'zondag' wordt genoemd. Op die dag moeten christenen immers samenkomen om het woord van God aan te horen en aan de eucharistie deel te nemen en zo het lijden, de verrijzenis en de heerlijkheid van de Heer Jezus te gedenken en dank te brengen aan God die hen 'door de opstanding van Jezus Christus uit de dood heeft verwekt tot een nieuw leven van hoop' (1 Petrus 1,3) (uit de Constitutie over de heilige liturgie nummer 106).

De regelmatige liturgische bijeenkomst op zondag is constitutief voor het bestaan van een christelijke gemeenschap. Daarom heeft een parochiegemeenschap recht op en plicht tot een regelmatige liturgische bijeenkomst op zondag. Recht en plicht zijn primair gerelateerd aan de parochie als geheel, omdat in de liturgie de vergaderde gemeenschap het primair door God aangesproken en aan God antwoordende subject is.

De volle vorm van de zondags- of weekeinde viering is uiteraard de viering van de eucharistie (actio eucharistica) als gedachtenis van de dood en de verrijzenis van de Heer. Op elke zondag vieren wij dus in feite 'klein Pasen'. Zonder afbreuk te doen aan het belang van de eucharistieviering op zondag of in het weekeinde, mogen wij echter andersoortige vieringen als aanvulling en/of als vervanging wanneer een eucharistieviering niet mogelijk is, niet onderwaarderen.

Hoe de zondagsvieringen in de nieuwtestamentische gemeenschappen (b.v. 1 Kor. 16,2; Apok. 1,10) eruit zagen, is niet meer met zekerheid te achterhalen. Alleen Handelingen 20,7 vv vermeldt het breken van het brood op de eerste dag (vgl. ook Lukas 24,30 vv). Geleidelijk wordt de eucharistieviering op zondag regelmatige praktijk, eerst op bepaalde plaatsen, dan meer en meer universeel.

Het feit dat er verschillende typen van viering op zondag mogelijk zijn, neemt niet weg dat het recht van de geloofsgemeenschap op de volle vorm van de zondagsviering -de eucharistieviering- gehonoreerd moet worden. Dit betekent dus dat er naar gestreefd moet worden, dat er in iedere parochie op de zondag (in het weekeinde) de eucharistie gevierd kan worden.

B. De vormgeving van de eucharistie

Allereerst vragen wij een hernieuwde aandacht voor de idealen en de bepalingen zoals die op het Tweede Vaticaans Concilie in de Constitutie over de heilige liturgie (1963) gegeven zijn. Met name in hoofdstuk II over 'het hoogheilig mysterie van de eucharistie' (nrs. 47-58). We kunnen de vraag stellen of de bepalingen door het concilie gesteld om de eucharistieviering ook door de vorm der riten een volle pastorale uitwerking te doen krijgen, hun doorwerking hebben gehad. Te denken valt aan de bepalingen m.b.t. het vereenvoudigen van de riten (50); het openen van de

schatten der Schrift (51); de homilie (52); de voorbeden (53); het gebruik van de volkstaal (54); de meer volmaakte deelname en de communie onder beide gedaanten (55); de nauwe verbondenheid tussen de liturgie van het woord en de eucharistische liturgie (56). Als belangrijkste resultaat van de liturgische vernieuwing sinds Vaticanum II verscheen in 1970 het nieuwe Romeins Missaal (editio typica altera 1975). Voor achtergronden en de ontwikkeling van dit altaarmissaal is het interessant de zogenaamde 'missa normativa' die als basis of leidraad aan de bisschoppensynode van 1967 werd voorgelegd, eens te bekijken.

De Missa Normativa

Intrederitus:

- intrede van de priester, terwijl volk en koor de intredezing (antifoon en psalm) zingen
- begroeting van altaar en volk met een aangepaste formule
- korte boeteritus met heel de gemeenschap
- Kyrie, dat wegvalt als het Gloria wordt gezongen
- openingsgebed

Woorddienst:

- eerste lezing uit het Oude Testament
- responsoriepsalm
- tweede lezing uit de apostelgeschriften
- alleluja met verzen
- evangelielezing
- homilie
- geloofsbelijdenis
- voorbede

Eucharistische dienst:

- plaatsen van de gaven op het altaar met een aangepaste formule, die de offergedachte van de canon niet anticipeert, beëindigd door het gebed over de gaven;
- luidop uitgesproken eucharistisch gebed met acclamatie door het volk na de consecratie;
- de communieritus wordt ingeleid door het Onze Vader en het embolisme, onmiddellijk gevolgd door de vredesritus en de broodbreking, waarbij het Agnus Dei wordt gezongen. Daarna communie.

Slotritus:

- begroeting, zegen en wegzending.

N.B. Sinds het Concilie van Trente (1545) gold in de 'Missa Tridentina' de volgende hoofdingeling:

- Voormis (Mis der katechumenen)

- De eigenlijke Mis (Mis der gelovigen):
 - offerande
 - consecratie (tijdens de canon)
 - communie
- Slot

Over de 'Missa Normativa', die enerzijds een getuigenis wilde zijn van een ononderbroken geloof en traditie en anderzijds een aanpassing aan de nieuwe omstandigheden, is veel gesproken en gediscussieerd. Over kwesties als 'nieuwe eucharistische gebeden', 'de lezingen', 'de gemeenschappelijke boeteritus', het 'Eer aan God', 'de geloofsbelijdenis', enz. Uiteindelijk werd er gestemd: 'voor', 'tegen', 'ja, mits...'. Zo kwam het Romeins Altaarmissaal uiteindelijk tot stand ¹.

Schematisch overzicht van de eucharistieviering overeenkomstig de besluiten van het Tweede Vaticaans Concilie (Inst. Gen. 1975, nrs. 24-57).

A. De openingsritus (24)

- De intrede (25-26)
- De begroeting van het altaar en van het verzamelde volk (27-28)
- De schuldbelijdenis (29)
- Het 'Heer, ontferm U over ons' (30)
- Het 'Eer aan God in den hoge' (31)
- Het (openings)gebed (32)

B. De dienst van het Woord (33)M

- De bijbellezingen (34-35)
- De gezangen tussen de lezingen (36-40)
- De homilie (41-42)
- De geloofsbelijdenis (43-44)
- De voorbede (45-47)

C. De eucharistie (48)

- De bereiding van de gaven (49-53)
- Het eucharistisch gebed (54-55)
- De communieritus (56)

D. De slotritus (57)

De algemene inleiding op dit missaal (de Institutio Generalis 1975) geeft belangrijke aanwijzingen en bepalingen voor de vormgeving van de eucharistieviering. Deze Inst. Gen. is vorig jaar herzien, nieuw verschenen, maar nog niet in Nederlandse vertaling beschikbaar. Zo gauw dit het geval is, zal deze (Inst. Gen. 2000) onderwerp van bestudering en bezinning moeten worden. Zeer recent is ook 'liturgiam authenticam' verschenen, maar nog niet in Nederlandse vertaling beschikbaar. Zeer het vermelden waard is dat in 1979 in Nederlandse vertaling bij de NRL uitkwam: het 'Directorium voor de eucharistievieringen met kinderen' van de Congregatie voor de Eredienst. Dit directorium bevat aanpassingen opdat de deelneming van de kinderen aan de liturgie

gemakkelijker tot stand kan komen. De brochure 'De ontmoeting met Jezus de Heer. Houdingen en gebaren bij het vieren en omgaan met de eucharistie' (NRL 1997) van de R.K. bisschoppen van Nederland vraagt aandacht voor een groot aantal richtlijnen betreffende het omgaan met de eucharistie op goede manieren. In hun voorwoord schrijven de bisschoppen: 'Als inzicht en kennis ontbreken, kunnen er misverstanden of onjuiste praktijken groeien die tekort doen aan het mysterie van de eucharistie.' En in hun slot: Verdieping en bezinning zullen regelmatig aandacht krijgen binnen de verschillende parochiële werkgroepen voor liturgie. Bij deze bezinning is deze brochure een goede handreiking.'

Voor bezinning reiken we u uit J. Hermans 'De liturgie van de eucharistie' een schema aan, dat een overzicht geeft van de samenhang: kerk-eucharistie, Christus' aanwezigheid en de structurelementen van de eucharistie.

Omschrijving van Kerk en Eucharistie		Aanwezigheid van Christus in de liturgie	Structurelementen van de Eucharistie	
Volks Gods	Samenkomst van Godsvolk	in de biddende Kerkgemeenschap	actieve deelname	<i>biddende gemeenschap</i> - acclamatie - gemeenschappelijke gebeden - op zichzelf staande formules - begeleidende formules
dat o.l.v. bisschop	o.l.v. priester			
eucharistie viert	tot viering van de gedachtenis des Heren (Eucharistisch offer)	in gestalte van - WOORD - EUCHARISTISCHE GAVEN	zakelijke structurele opbouw van de Mis twee delen van de Mis; één daad van eredienst	(openingsritten) - liturgie van het WOORD (lectionarium, Ambo) - liturgie van de EUCHARISTIE (missaal, altaar) (slotritten)

Hier willen wij nog apart stilstaan bij 'het breken van het Brood' en het 'communiceren onder beide gedaanten'.

Het breken van het Brood (Inst. Gen. 1975 nrs. 56c en 283)

Deze ritus heeft haar geëigende plaats in de eucharistieviering. Gedurende deze ritus wordt na de vredeswens het Lam Gods gezongen. Het breken van het Brood vindt dus niet plaats tijdens de consecratie en ook niet tijdens het communie uitreiken. De Inst. Gen. 2000 spreekt hierover in nummer 83 en zegt dat de ritus van het breken van het Brood is voorbehouden aan de priester of de diaken. De ritus moet met de verschuldigde eerbied geschieden en niet onnodig gerekt worden. Volgens breed verbreide opvatting betekent dit dat in de normale zondagsviering waar veel gelovigen aanwezig zijn -omwille van de zorgvuldigheid en de eerbied- de priester de hostie(s) kan delen met assistenten en enkele gelovigen, maar verder kleine hosties zal gebruiken in hostieschalen. Na afloop van de communieritus vraagt het purificeren van de kelk zorgvuldige aandacht.

Communiceren onder beide gedaanten

Wat betreft het communiceren onder beide gedaanten, wijzen wij op de betreffende nummers 240 e.v. uit de Inst. Gen. 1975. Hier wordt gesteld dat omwille van haar tekenwaarde het communiceren onder beide gedaanten een volmaaktere vorm van communiceren is. Hoewel het in reguliere vieringen niet geoorloofd is, wordt de kelkcommunie daarom met goedvinden van de plaatselijke bishop en na de vereiste onderrichting, in een aantal gevallen wel toegestaan, conform de Inst. Gen. 2000 nrs. 284 t/m 287 en zie de brochure van de Nederlandse Bisschoppen 'De ontmoeting met Jezus de Heer' (pag. 15-16, bij de noten). Het is verder aan de plaatselijke bisschop om hiervoor nadere normen vast te stellen (Inst. Gen. nr. 283). Desgevraagd geeft de bisschop aan dat de kelkcommunie kan plaatsvinden in eucharistievieringen voor bepaalde groepen, zoals religieuze gemeenschappen, alsook is toegestaan voor assistenten, lectoren en hen die communie uitreiken. Ook voor bruidsparen in hun huwelijksmis en voor vormelingen in de eucharistieviering bij hun Vormsel. Daarbij dient niet te worden ingedoopt, maar uit de kelk te worden gedronken, conform de Inst. Gen. 2000 nr. 285. Met betrekking tot het bewaren van het H. Bloed zegt de eerder genoemde nota van de Nederlandse Bisschoppen dat 'hiervoor geen traditie bestaat en achterwege dient te blijven'.

Tenslotte nog enkele opmerkingen betreffende de in de R.K. kerk voorgeschreven eucharistische gebeden. Deze dienen een aantal elementen te bevatten die worden genoemd in nummer 55 van de Inst. Gen. uit 1975. Op basis van deze voornaamste elementen kent de R.K. kerk inmiddels een twintigtal eucharistische gebeden die zijn goedgekeurd². Onder de voor Nederland goedgekeurde teksten bevinden zich er een tweetal van Nederlandse bodem (eucharistisch gebed nummer V 'God onze Vader...' van de Boskapel en nummer VI 'Machtige God...' van de Haarlemse priester Jan Duin). Ook bestaat de mogelijkheid voor de Nederlandse Bisschoppenconferentie om nieuwe teksten door Rome te laten goedkeuren. De eucharistische gebeden kunnen volgens de oud-hulpbisschop van Haarlem, Mgr. Dr. J. Lescrauwaet msc -hij was voor zijn komst naar Haarlem o.a. hoogleraar sacramenten-theologie in Tilburg en Leuven- en andere liturgisten, indien gewenst, onderbroken worden door goedgekeurde acclamaties en aangevuld met extra intenties. Het spreekt voor zich dat eucharistische gebeden wezenlijk verschillen van de gebeden bij het communiceren in een communieviering.

2. Woordvieringen en gebedsvieringen

A. Fundamentele overwegingen

Louter woord- en gebedsvieringen, d.w.z. zonder communie, hebben hun eigen en zelfstandige waarde. Vaticanum II heeft opnieuw de gedifferentieerde liturgische aanwezigheid van Christus herontdekt: 'Hij is aanwezig in het offer van de Mis, zowel in de persoon van de dienaar, dezelfde die zich nu voor de bediening van de priester offert, nadat Hij zich toen op het kruis geofferd heeft, als vooral onder de eucharistische gedaanten. Hij is door zijn kracht aanwezig in de sacramenten, zodat wanneer iemand doopt, het Christus zelf is die doopt. Hij is aanwezig in Zijn woord, omdat Hij het is die spreekt, wanneer in de kerk de H. Schrift wordt gelezen (en uitgelegd). Tenslotte is Hij aanwezig, wanneer de kerk smeekt en lofzingt, Hij, die beloofd heeft: 'Waar er twee of drie verenigd zijn in mijn Naam, daar ben Ik in hun midden' (Constitutie over de heilige liturgie, nr. 7). Daarom stimuleert het concilie

ook zelfstandige woordvieringen aan vooravonden van feesten, op weekdays in de advent- en vastentijd en op zon- en feestdagen, zelfs in het bijzonder, *maar niet uitsluitend*, wanneer geen priester aanwezig is (Constitutie over de heilige liturgie nr. 35,4).

Het is een belangrijke zaak deze herontdekking van het concilie in het bewustzijn van de gelovigen te doen wortelen. Ook in de bijeenkomst van de parochie voor de zondags liturgie, die geen eucharistieviering is, vindt een wekelijkse ontmoeting met de Heer plaats. Een vraag die dikwijls wordt gesteld, is of men door het bijwonen van de dienst onder leiding van een niet-priester aan zijn of haar zondagsplicht voldoet. De Codex, het kerkelijk wetboek, zegt hierover het volgende: 'Men voldoet aan zijn zondagsplicht door het bijwonen van een eucharistieviering en dus niet door het bijwonen van andere vieringen. Als er geen eucharistieviering is, is men geëxcuseerd.' In dat geval raadt de Codex heel sterk aan dat men andere diensten bijwoont of eventueel alleen bidt als geen andere diensten zijn (Codex canon 1248).

B. De vormgeving

Naast de viering van de eucharistie bestaan in de kerk -zoals gezegd- vanouds andere vormen van eredienst: waarin de H. Schrift en andere teksten worden gelezen en overwogen; waarin de stilte wordt beoefend; waarin gebeden wordt. Soms zijn er mengvormen, zodat we spreken over een woord-gebedsdienst /viering. Toch is het goed te spreken over twee onderscheiden modellen van liturgie ³.

De **woordviering** heeft als voornaamste kenmerk dat uit de Schriften wordt voorgelezen en verkondigd. Er wordt ook gebeden en er vinden rituele handelingen plaats. De communie wordt niet uitgereikt. Een zelfstandige woordviering staat niet in de onmiddellijke context van de eucharistie en is dus niet direct een aankondiging van het goddelijk verbond dat in de eucharistie wordt vernieuwd. In een woordviering 'gaat de aandacht meer uit naar het woord zelf - dat het gehoord en gehoorzaamd wordt. Daarom is deze viering vooral getuigend en catechetisch van aard en roept zij de kerk op zichzelf voortdurend te hervormen. Het woord van God werkt. Eenmaal uitgesproken bewerkt dit woord wat het uitspreekt, totdat het terugkeert naar God'... 'het moet niet eerst door mensen tot daad gemaakt worden, maar is zelf daad. Daarom vieren wij het woord van God'... 'we horen het woord en laten het in ons leven gebeuren - geboren worden'...

De **gebedsviering** wordt gekarakteriseerd door het biddend samen zijn. Er wordt ook (kort) uit de Schrift gelezen en er zijn rituele handelingen. Er is geen communieritus. In een gebedsviering stemmen wij in met Christus, die tot de Vader bidt. Ons gebed is het woord dat Christus aan God geeft. Als wij bidden, doen wij dat in zijn Naam en vaak ook met de woorden die Hij ons heeft gegeven: het Onze Vader. Als ons gebed dan al een 'antwoord' is op Gods woord, dan moet dit antwoord toch worden verstaan als een 'teruggave', een weergave van het goddelijk woord in onze stemmen. Bidden is instemmen met het woord dat van God komt en tot Hem terugkeert, nadat het ons leven geheiligd heeft'... 'Zo waait de Geest door onze adem heen de wereld in en brengt het heil in deze tijd.'

Modellen voor woordvieringen en gebedsvieringen.

We verwijzen hier kort naar enkele uitgaven: Het getijdenboek. Gebeden voor elke dag: basisboek, algemene inleiding en een uit 17 delen bestaand lectionarium. ICLZ, Brussel; NRL, Zeist 1990.

Voor een schematisch overzicht:

Orden van Dienst Getijdenboek, NRL, 1990

Uitnodiging aan het begin van de dag
Openingsvers
Openingspsalm (ps. 95/100/67/24)

Metten Lezingendienst	Lauden Morgengebed	Terts/Sext/Noon Gebed overdag	Vespers Avondgebed	Completen Dagsluiting
<i>Opening</i> * openingsvers	<i>Opening</i> * openingsvers	<i>Opening</i> * openingsvers	<i>Opening</i> * openingsvers	<i>Opening</i> * openingsvers * gewetensonderz. * hymne
* hymne	* hymne	* hymne	* hymne	
<i>Psalmodie</i> * psalm * psalm * psalm	<i>Psalmodie</i> * morgenpsalm * lofzang uit O.T. * lofpsalm	<i>Psalmodie</i> * psalm * psalm * psalm	<i>Psalmodie</i> * psalm (gedeelte) * psalm (gedeelte) * lofzang uit N.T.	<i>Psalmodie</i> * psalm * (psalm)
<i>Schriftlezing</i> * schriftlezing * korte beurtzang * lezing * beurtzang * (stilte) * (lofzang)	<i>Schriftlezing</i> * korte schriftlezing * overweging/stilte * korte beurtzang	<i>Schriftlezing</i> * korte schriftlezing * (stilte) * vers	<i>Schriftlezing</i> * korte schriftlezing * overweging/stilte * korte beurtzang	<i>Schriftlezing</i> * korte schriftlezing * stilte * korte beurtzang
	<i>Lofzang uit Evangelie</i> * benedictus		<i>Lofzang uit Evangelie</i> * magnificat	<i>Lofzang uit Evangelie</i> * nunc dimittis
<i>Slotgebeden</i> * afsluitend gebed * acclamatie	<i>Slotgebeden</i> * voorbeden * Onze Vader * afsluitend gebed * zegenbede	<i>Slotgebeden</i> * afsluitend gebed * acclamatie	<i>Slotgebeden</i> * voorbeden * Onze Vader * afsluitend gebed * zegenbede	<i>Slotgebeden</i> * afsluitend gebed * zegenbede * aanroeping Maria

Voor een schematisch overzicht:

Orde van dienst voor een woordviering

(uit: Modellen voor woordvieringen, gebedsvieringen, communievieringen: NRL 1999)

Openingsritus

Openingsgezag

Inleidend woord

Hymne

Viering van het Woord

Model A

eerste lezing

antwoordpsalm

tweede lezing

Model B

psalmgebed

schriftlezing

beurtzang

Alleluja /vers voor het evangelie
Evangelie

verrijzenisevangelie
acclamatie

Meditatie of schriftuitleg
Lied naar het evangelie
Voorbede
Collecte

Besluit van de viering

Vredeswens
Zegenwens
Slotzang

Orde van dienst voor een gebedsviering
(uit: *Modellen voor woordvieringen, gebedsvieringen, communievieringen: NRL 1999*)

Model 1. Avondgebed

Lucernarium of lichtritus
openingsvers
inleidend woord
hymne
psalm
psalm
lofzang
schriftlezing
homilie of preek
korte beurtzang
lofzang van Maria
slotgebeden
afsluitend gebed
zegen of zegenwens
slotvers
(aanroeping van de Moeder Gods)

Model 2. Morgengebed

uitnodiging tot gebed
psalm bij de uitnodiging
of: openingsvers
inleidend woord
hymne
psalmodie
lofzang
psalm
schriftlezing
homilie of preek
korte beurtzang
lofzang van Zacharias
slotgebeden
afsluitend gebed
zegen of zegenwens
slotvers

Verder raden wij u aan de fondslijsten van de liturgische uitgeverijen aan te vragen.

N.B. In de nota 'De viering van de zondag. Zondagsvieringen onder leiding van een niet-gewijde voorganger' (Analecta bisdom Haarlem, 1987 nr. 2) is reeds het nodige geschreven over de voorbereiding van de gemeenschap op deze soort vieringen en over de toerusting van degenen die deze vieringen leiden.

3. Communievieringen

A. Fundamentele overwegingen

Bij de in de praktijk voorkomende communievieringen kunnen de volgende opmerkingen worden geplaatst. De communie is een wezenlijk onderdeel van de actio eucharistica die in haar geheel volgens de vier nieuw-testamentische teksten telkens in de tweevoudige ritens rond brood en beker bestaan uit: nemen - danken / lofprijzen - breken - delen. De communie (het delen) apart is dus een onderdeel dat losgemaakt is uit het geheel. Om die reden ook behoort de ritus van het breken van het brood derhalve tot de vaste onderdelen van de eucharistieviering en zeker niet bij een communieviering. De communie buiten de eucharistieviering is vanouds althans medio tweede eeuw, bedoeld voor de gelovigen die door bepaalde omstandigheden, b.v. ziekte, niet naar de eucharistieviering kunnen komen. Zij is dus eigenlijk niet bedoeld als een normale zelfstandige viering. Niettemin hebben in latere tijd vele oosterse kerken (vooral de Syrische en Byzantijnse) vanaf de 5e en de 6e eeuw een

zelfstandige communieviering voor de gehele gemeenschap ontwikkeld in nauwe samenhang met een woordviering. Deze zelfstandige communieviering wordt echter niet op zondag, maar door de week gehouden. De Romeinse liturgie kende dit verschijnsel alleen op Goede Vrijdag sinds de 7e eeuw. De communieviering als gewone zondagsviering van een parochie heeft een andere oorzaak. Door gebrek aan priesters nam de mogelijkheid af om de eucharistie te vieren. Als vervanging daarvan ontstond het gebruik om een woordviering te houden, gevolgd door een communieviering. De communie is immers belangrijk voor veel gelovigen. Vanaf het begin van de vorige eeuw werden gelovigen door paus Pius X aangespoord om een dagelijkse viering bij te wonen en als dat niet mogelijk was, dan toch in ieder geval te communie te gaan. Velen van ons zullen zich nog 'het communie uitreiken buiten de mis' herinneren, hetgeen 's morgens vroeg in de parochiekerken plaatsvond. De arbeiders op weg naar de fabriek en vooral moeders van grote drukke gezinnen maakten van deze mogelijkheid gebruik, omdat ze geen tijd hadden om 'de Mis bij te wonen'.

De woord- en communieviering die wij nú kennen hebben een ander wordingsgeschiedenis en zijn geboren uit de ambtsproblematiek. Als er voldoende priesters zouden zijn, dan zouden de woord- en communievieringen als vanzelf verdwijnen. De communievieringen in de vorm zoals wij die nu kennen, zomaar afschaffen omdat zij geen goede liturgisch-theologische papieren hebben, lijkt om pastorale redenen niet verantwoord ⁴. Daarbij dient rekening te worden gehouden met Canon 918 uit het kerkelijk wetboek van 1983 dat zegt: 'Het wordt ten zeerste aanbevolen dat de gelovigen de heilige communie binnen de eucharistie zelf ontvangen; maar met inachtneming van de liturgische riten, moet hen ook buiten de Mis de communie gegeven worden als zij er met goede redenen om vragen.'

Voordat we ingaan op de mogelijke vormgeving van een communieviering, staan we nader stil bij de vraag: wanneer een communieviering? In de beleidsnota 'Meewerken in het pastoraat' (pag. 26) staat dat een woord- en communieviering nooit gehouden kan worden wanneer in een bepaalde kerk in datzelfde weekeinde al een eucharistieviering plaatsvindt of heeft plaatsgevonden. Dit dient, aldus de 'Brief aan allen die betrokken zijn bij kerk en pastoraat' (pag. 8) van Mgr. J. Punt 'in eerste instantie zó te worden toegepast, dat in dezelfde kerk op dezelfde dag geen eucharistie en woord- en communievieringen naast elkaar gehouden worden; dat bij de verdeling van de eucharistie- en woord- en communievieringen binnen een parochie of cluster van parochies de zondag de dag van de eucharistie blijft; dat in parochies met verschillende kerken of in een cluster van nauw samenwerkende parochies zo mogelijk één kerk is waar altijd -behoudens overmacht- op zondagen en verplichte feestdagen de eucharistie gevierd wordt; dat binnen een parochie of cluster met verschillende kerken de tijden van de vieringen op zondag zodanig op elkaar worden afgestemd, dat één priester, die daartoe in staat en bereid is, in twee kerkgelegenheden de Heilige Eucharistie kan vieren.'

B. De vormgeving van communievieringen

Een communieviering bestaat meestal uit een woorddienst en aansluitend communieritus, maar het zou ook een gebedsdienst en communieritus of een meditatieve viering en communieritus kunnen zijn. Als een communieviering gehouden wordt, omdat het wenselijk en te verantwoorden is dat er een eucharistieviering zou zijn, maar het door de afwezigheid van een priester niet kan,

dan is het zaak goed zorg te dragen voor de vormgeving. Het 'Directorium voor de Nederlandse Kerkprovincie in het jaar 2001' geeft hierover op pag. 46-46 een aantal richtlijnen. Al in 1982 gaf de brochure 'Modellen voor gebedsdiensten, woorddiensten, communiediensten (NRL 1982) een aantal richtlijnen en modellen om datgene wat her en der bestond te toetsen en zondig aan te passen.

In 1999 verscheen een pastoraal-liturgische handreiking 'Modellen voor woordvieringen, gebedsvieringen en communievieringen' (NRL 1999). Deze officiële uitgave kan goede diensten verlenen, aldus de bisschoppen van Nederland. De status van deze handreiking is die van een model. 'Een model is' (volgens het voorwoord van deze uitgave) 'een norm die creativiteit moet stimuleren en sturen, maar niet mag stoppen. Een model stelt grenzen. Deze grenzen zijn niet bedoeld om de vrijheid te verstikken, maar juist om haar tot leven te wekken. Een liturgisch model is uiteindelijk een poging om een liturgische vorm zo zuiver mogelijk neer te zetten, opdat de betekenis van die liturgie zo helder mogelijk vorm gegeven wordt.'

Het is belangrijk de eigen praktijk en vormgeving van de woord- en communieviering te leggen naast en te vergelijken met, te toetsen aan de in deze brochure voorgestelde modellen. Wat het laatste betreft, opvallend en interessant zijn de verschillen in de uitgave van de NRL van 1982 en die van 1999. Door dit te constateren en de al dan niet gegeven argumentaties van de veranderingen te overwegen, kan men de eigen praktijk kritisch evalueren en zo nodig bijstellen.

Communieritus

(Model 4 uit: Modellen voor gebedsdiensten, woorddiensten, communiediensten: uitgave NRL 1982)

N.B. In een gebedsdienst:

- tijdens een Morgengebed: voorafgaand aan de Lofzang voor Zacharias.
- tijdens een Avondgebed: voorafgaand aan de Lofzang voor Maria.

In een dienst van het woord: onmiddellijk na de voorbede en de collecte.

- de hosties worden van het tabernakel of een eucharistieviering elders naar het altaar gebracht. In processie, eventueel begeleidt door enkele assistenten met kaarslicht en wierook, onder een gezang ter ere van de eucharistie / of psalm 23 of 42;
- dankgebed / communiegebed*;
- Onze Vader
- uitnodiging tot de communie;
- H. Communie (tijdens het communie uitreiken kan worden gezongen);
- stilte voor persoonlijk gebed;
- communiezang (als deze nog niet gezongen is);
N.B. Tijdens een gebedsdienst wordt nu de communieritus vervolgd met de Lofzang van Zacharias of de Lofzang van Maria.
- gebed na de communie;
- eventuele mededelingen;
- zegen en wegzending.

* *In deze uitgave staan vijf communiegebeden naar keuze.*

Communiedienst

(Model 5 uit: *Modellen voor gebedsdiensten, woorddiensten, communiediensten, NRL 1982*).

Dit model zal men bij voorkeur gebruiken voor een zich tijdens het weekend onverwacht voordoende situatie.

Openingsritus

- openingsgezag
- begroeting
- inleiding
- schuldbelijdenis of kyrielitanie

Dienst van het woord

- eerste lezing
- tussenzang
- evangelie
- schriftuitleg
- voorbede

Communieritus

- terwijl de voorganger de hosties van het tabernakel naar het altaar brengt, eventueel begeleidt door enkele assistenten met brandende kaarsen en wierook, wordt een gezang ter ere van de eucharistie gezongen
- gebed des Heren
- uitnodiging tot de communie en vredeswens
- H. Communie, tijdens of na het communiceren kan gezongen worden

Slotritus

- slotgebed
- zegen en zending
- eventueel ter afsluiting een lied

Orde van dienst voor een communieviering

(Model uit: *Modellen voor woordvieringen, gebedsvieringen, communievieringen, NRL 1999*).

Openingsritus

- openingsgezag
- kruisteken en groet
- woord ter inleiding
- schuldbelijdenis of kyrielitanie
- openingsgebed

Viering van het Woord

- eerste lezing
- antwoordpsalm
- tweede lezing
- alleluja / vers voor het evangelie

- evangelie
- overweging
- evangelielied of lied naar het evangelie
- voorbede

Viering van de communie

- vredeswens, begeleid en/of afgerond met het zingen van het zogenaamde vredeslied
- overbrengen van de eucharistische gaven naar het altaar (processie, tijdens het zingen van een lied)
- Onze Vader
- Uitnodiging tot de communie
- Communie uitreiken, eventueel communiezang, een evangelielied, orgelspel
- Dankzegging:
 - persoonlijk gebed gedurende een langere tijd van stilte
 - terugbrengen van over gebleven eucharistische gaven
 - ter afsluiting: collecte, eventueel instrumentale muziek
- Dankgebed met acclamatie door allen *

Besluit van de viering

- mededelingen
- zegenbede en wegzending
- (slotlied)

**In deze uitgave staan een aantal 'communiegebeden' voor de verschillende perioden van het kerkelijk jaar en bij een uitvaart.*

Zoals gezegd, om de eigen praktijk kritisch te bekijken en tot een verantwoorde vormgeving te komen, is het nuttig de gegeven modellen goed te bekijken. Om de gelovigen niet onnodig in verwarring te brengen, dienen veranderingen met beleid en de nodige prudentie ingevoerd te worden.

Daarbij komen veel vragen op, die om nadere beantwoording vragen [5](#).

Ten slotte

Deze notitie beperkt zich tot een aantal opmerkingen inzake de vormgeving -en dan nog toegespitst op 'orden van dienst'- van de eucharistieviering, woordviering, gebedsviering en communieviering. Andere zeer belangrijke aspecten inzake vormgeving zoals: taken en functies; inrichting/aankleding van de liturgische ruimte; benodigdheden voor de viering; keuze van teksten en gezangen en de verkondiging zijn niet aan de orde geweest. Bovendien zijn we niet ingegaan op de vormgeving van de andere sacramentele vieringen waarover Mgr. Punt heeft geschreven. Toch willen wij, liturgisten van het DPC van het bisdom Haarlem, u graag over de volle breedte van de liturgie, met raad en daad bijstaan om er samen voor te blijven zorgen dat de liturgie in ons bisdom op verantwoorde en inspirerende wijze blijft plaatsvinden.

Ko Schuurmans en Loek Seeboldt
Maart 2001

Noten

1. Voor geschiedenis, achtergronden en toelichting zie: De liturgie van de eucharistie. Inleiding tot het nieuwe missaal. Dr. J. Hermans, 1979, ISBN 902647815 1;
De vernieuwde liturgie van de eucharistieviering en de actieve deelneming. Dr. J. Lamberts, 1985, ISBN 903341161 X.
2. Voor de discussie over goedgekeurd en niet goedgekeurd verwijzen wij naar de boeken 'Goed of niet goed? -het eucharistische gebed in Nederland- een reeks bijdragen onder redactie van H.A.J. Wegman'. Uitgeverij Gooi en Sticht, Hilversum, 1976 en 'Goed of niet goed? -het eucharistisch gebed in Nederland, deel 2- bundel aangeboden aan prof. dr. H. Manders onder eindredactie van H. Wegman'. Uitgeverij Gooi en Sticht, Hilversum, 1978.
3. Zie:
 - de brochure 'Beleid inzake de uitvaartliturgie' van dr. M.P.M. Muskens, bisdom Breda, 12 januari 2000;
 - 'Modellen voor woordvieringen, gebedsvieringen, communievieringen', Uitgave Nationale Raad voor Liturgie, Zeist 1999, ISBN 907045277 4;
 - 'Directorium voor de Nederlandse Kerkprovincie in het jaar 2001. Uitgave NRL, pag. 56, Zeist, ISBN 907045280 4.
4. Cfr. De benadering van dr. G. Rouwhorst in 'Liturgische handreikingen 23' van de Commissie voor Liturgie van het Bisdom Breda: 'Samenkomen om te luisteren en te bidden', pag. 19-20, Breda 1999.
5. Zie 4.